

İlimle Yaşanan Bir Ömür: Fuat Sezgin Üzerinden Bir Medeniyet Muhasebesi

A Life Dedicated to Knowledge: A Civilizational
Reflection through Fuat Sezgin

Hüseyin Yazıcı*

* Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Eğitimi Bölümü, İstanbul, Türkiye

hyazici@fsm.edu.tr

ORCID: 0000-0002-2480-2572

Makale Bilgisi: Görüş Makalesi | Opinion Article

Geliş Tarihi: 29/04/2026

Kabul Tarihi: 12/06/2026

Yayın Tarihi: 30/06/2026

İlimle Yaşanan Bir Ömür: Fuat Sezgin Üzerinden Bir Medeniyet Muhasebesi

A Life Dedicated to Knowledge: A Civilizational Reflection through Fuat Sezgin

Hüseyin Yazıcı

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Eğitimi Bölümü, İstanbul, Türkiye
hyazici@fsm.edu.tr

İlk Tanışma

Hafızam beni yanıltmıyorsa 1980’li yıllarda rahmetli Fuat Sezgin (ö. 2018) yine rahmetli hocam Nihad Mazlum Çetin’i (ö.1991) İstanbul Üniversitesi’ne bağlı Şarkiyat Araştırma Merkezi’nde bir iki sefer ziyarete gelmişti. Merhum Hoca’nın şahsı ile ilgili gelişmelerden henüz habersizdim. Sadece edebiyat tarihi derslerimizde hocamız (Nihad M. Çetin) Alman şarkiyatçı ve Türkolog Carl Brockelmann’ın (ö. 1956) GAL (Geschichte der arabischen Litteratur) adlı eserini bizlere tanıtırken Merhum Fuat Sezgin Hoca’nın GAS (Geschichte des Arabischen Schrifttums) adlı eserinden de bahsederdi.

Fuat Sezgin Hoca’nın, zikri geçen Şarkiyat Araştırma Merkezi’ne gelişleri esnasında ben de orada genç bir asistan olarak rahmetli hocalarımın (Fuat Sezgin-Nihad Mazlum Çetin) derin sohbetlerine pür dikkat kulak kesilir, bu uzun sohbetin bir kısmını anlar herhalde bir kısmını anlamakta güçlük çekerdim.

1990’lı yıllarda sanırım ansiklopediye bir madde hazırlamak üzere İSAM’da (TDV İslam Araştırmaları Merkezi) çalıştıktan sonra o zaman ikamet etmekte olduğum Beşiktaş’a gitmek için Üsküdar İskelesi’nde motor beklerken –o zamanlar bugünkü gibi modern deniz taşıtları yoktu- Merhum Fuat Sezgin Hoca’nın da aynı sebepten orada olduğunu gördüm ve hemen yanına gittim. Selam verdim, kendimi tanıttım. O da sanırım Hoca’dan (Nihad Mazlum Çetin) dolayı beni tanıdı. Birlikte Üsküdar’dan Beşiktaş Balıkçılar Çarşısı’na kadar kısa bir deniz ve kara seyahati yaptık. Kısa bir seyahatti ama hep sohbet ettik, hep Hoca konuştu ben dinledim. Hatırladıklarımı burada çok özetle kayda geçireceğim. Bilemiyorum belki genç olmam, belki de alanımda heyecanlı bir görüntü sergilememden olsa gerek Merhum Fuat Hoca ismimi ve telefonumu aldı.

Almanya Daveti

“Seni Almanya’ya; merkeze alacağım evladım.” dedi. Ben de bu haberi ertesi gün okula gelir gelmez aynı zamanda hocalarım olan iki büyüğüme müjde olarak ilettim. Bunlardan birisi şu anda emekliliğin keyfini çıkaran Prof. Dr. Mehmet Yavuz -hatırlar mı bilemem- diğeri ise Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi’ne on bin kitap bağışlayan ilmî müktesebatının doldurulacağına hâlâ inanmadığım üç yıl önce “korona”dan Mevla’ya tevdi ettiğimiz Yrd. Doç. Dr. Mehmet Sami Benli Hoca’mızdı. Merhum Mehmet Sami Benli Hoca’nın konu ile ilgili olarak beni teşvik ettiğini de hatırlıyorum.

Sonuç olarak Almanya işi gerçekleşmedi. Gerçekleşmedi çünkü Hoca’nın onca işi arasında beni hatırlaması mümkün değildi. Hem zihni hem çevresi çok kalabalık bir insandı. Belki de benim Hoca’yı arayıp hatırlatmam gerekirdi ama onu da yapmadım, yapamadım. Gitseydim veya gidebilseydim ne olurdu? Cevabı kısa veriyorum: O zaman için çok iyi olurdu! Hoca ile Beşiktaş’a yaptığımız kısa bir deniz ve kara seyahatimiz esnasında bana söyledikleri hatırlayabildiğim kadarıyla kısaca şöyleydi:

Her Şeyde Bir Hayır Var

“Evladım, her şeyde bir hayır vardır. 1960 ihtilalinde üniversite ile ilişğim kesildi. Elbette çok üzüldüm. Sebep olanlara çok kızdım ama ‘Sizin için daha hayırlı olduğu halde bir şeyi sevmemeniz mümkündür. Sizin için daha kötü olduğu halde bir şeyi sevmeniz de mümkündür. Allah bilir, siz bilmezsiniz. ’ ayetinin (Bakara, 216) hikmetini yaşayarak öğrendim. Almanya’da ilmin nasıl yapıldığını öğrendim vs...”

Bu arada Hoca ile ilgili aktarmam gereken bir husus daha var:

2 Haziran 2020 tarihinde değerli hocalarımızdan birinden bana bir e-posta gelmiş ve e-postada, ülkemizdeki üniversitede görev yapan bir Arap akademisyenin Fuat Sezgin Hoca’nın “Buhârî’nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar” adlı doktora tezini Arapçaya çevirmek istediğini söylemişti. Benden bu çevirinin bir kısmını kontrol etmemi istemişti. Ben de bu münasebetle Hoca’nın adı geçen doktora tezinin bir kısmını gözden geçirmiştım.

Tezi okurken Hoca’nın kullanmış olduğu cümleler, yapmış olduğu değerlendirmeler ve tahliller son derece dikkatimi çekmişti. Arap-İslam Bilimleri Tarihi’ni (Geschichte des Arabischen Schrifttums) kendi deyimiyle günde 3-4 saat uyku uyuyarak ortaya çıkaran Merhum Hoca’nın doktora tezinin, bu denli önemli ve kayda değer olması kadar tabii bir şey olamazdı. 3-4 saat uyku dedim. Dedim çünkü bu ifadeyi bizzat kendisinden dinlemiştim. Şöyle ki:

İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü tarafından Cemil Bilsel Konferans Salonunda gerçekleştirilen Eğitim-Öğretim Yılı Açılış Töreni sırasında (2016-2017) Merhum hocaya “Fahri Doktora” verilmiş, bu münasebetle açılış dersini de hoca yapmıştı. Salon oldukça kalabalıktı. Herhalde gençler Fuat Sezgin gibi bir ilim adamının ne diyeceğini merak ediyorlardı. Kaldı ki âdeta gömülü vaziyette olan şanlı geçmişimizi gün yüzüne çıkaran böyle bir ilim adamı ile ilk defa karşılaşacaklardı. Hoca’nın, Müslümanların tarih boyunca yapmış oldukları ve Batı’yı besleyen ilginç icatlarından bahsederken söylemiş olduğu şu iki cümle hâlâ kulaklarımda çınlamaktadır:

- 1- Günde 3-4 saat uyurum. Günün kalan bölümünü çalışarak geçiririm.
- 2- Hiçbir konuşmamdan meşgul olduğum ilme hâle gelmesini istemediğim için “bir kuruş” para almış değilim. (Bu sözü Fuat Sezgin Vakfı’nda benim de bulunduğum bir toplantı esnasında da söylemiş olabilir.)

İlim Parayla Satılmaz

Hoca’nın hiçbir konuşmasından tek kuruş almaması üzerinde hassasiyetle durulması gereken bir konudur. Bizler zannederiz ki yaşamak yemek içindir. Oysa Şeyh Sa’dî’nin dediği gibi yemek, yaşamak ve Cenâb-ı Hakk’ın nimetlerini şükür ile anmak içindir. Bildiğiniz gibi büyük insanlar vardır ve bunların da büyük hikâyeleri olmuştur. Buna karşılık küçük insanlar da vardır ama bunların hikâyeleri küçüktür. Hocanın sergilemiş olduğu bu tutum bana göre kanaatkârlığından kaynaklanmıştır. Hani yine demiş ya Sa’dî: “Devlet çalışmakta değil, kanaattedir. Kimse zorla devlet eteğini tutamaz, muradına eremez...” Ezcümle Merhum hocam Nihad Mazlum Çetin’in şu sözünü de bu münasebetle hatırlatmak isterim: “İlim para ile satılmaz.” Kimileri bu söze itiraz etse de bu söz basit bir söz değildir. İçinde pek çok anlam barındırmaktadır. Ne mutlu idrak edip uygulayabilene! Ağzımdan çıkan her kelime paradır diyenle ağzımdan çıkan her kelime Allah rızası içindir diyen arasında herhalde önemli bir fark olmalıdır. Merhum Fuat Sezgin Hoca, bana göre ifade edilenin ikinci grubuna dâhildir. İkinci grubu anlatabilmek için yine Şeyh Sadî’nin şu sözünü aktarmakta fayda mülâhaza etmekteyim:

Amel eden kimse için ilim, bina yapan ustanın çırpı (terazi) ipi gibidir. Âlim olan kimse için amel de kuyudan su çekenin kova ipi gibidir. Çırpı ipi olmayan usta, binayı düzgün yapamayacağı gibi, ipi olmayan kova sahibi de su çekip susuzluğunu gideremez. Kim kâmil insan olmak isterse hem âlim hem âmil (amel eden) olmalıdır.

Arap-İslam Bilimleri Tarihi'nin (Geschichte des Arabischen Schrifttums) Türkçeye Çevirilerinin Kontrolü Hikâyesi

Yıl 2016 veya 2017 olmalı. İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü ile Fuat Sezgin Vakfı'nın aldığı karar gereği eserin Türkçeye çevrilmesi düşünülmüş. Almancadan Türkçeye çeviri için hem İstanbul Üniversitesi ilgili bölümlerinden, hem de diğer bazı üniversitelerin ilgili bölümlerinden değerli kişiler görevlendirildi. Bu çevirilerin Arapça transkripsiyon ve redaksiyon işi de İÜ Edebiyat Fakültesi Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümünden birkaç arkadaşla tevdi edildi. Bunlar arasında ben de bulundum.

Merhum Fuat Sezgin Hoca ve Bizler

Ünlü düşünür Cıbran Halil Cıbran'ın (ö.1931) bir sözü var: “Bir insan en çok kimin yanında susuyorsa aslında en çok onunla konuşmak istiyordur.” Değerli çevirmenler tarafından çevirisi tamamlanan ciltler bize geldikçe bizler de onları âdeta ince eleyip sık dokuyarak kontrol etmeye başladık. Okuduklarımdan dolayı sahip olduğum yeni bilgiler beni geçmişle günümüzü karşılaştırmaya sevk etti. Devasa kitapların hazırlanmasında Merhum Hoca ve ekibinin çektikleri zahmet ile bizim yaptığımız çalışmalar esnasında çektiğimizi bir araya getirme/karşılaştırma ihtiyacı duydum. O ana kadar yapılmış, bildiğim pek çok çalışma gözlerimin önünden film şeridi gibi geçti. Hazin hazin bir muhasebeye dalmaktan kendimi alamadım. Bu heybetli çalışmalar karşısında rahmetli Hoca ile yukarıda bahsettiğim kısa seyahatte konuşulanlar gözlerimin önünde canlandı. İnsanın Allah'a tevekkül etmesi yani mütevekkil olması; beklemediği, hayal etmediği ya da edemediği kapıların kendisine açılmasına giden yolu açar. Zaten hayat da bir yoldan başka bir şey değildir. Ne güzel söylemiş şair:

Çok hayr olur kim çekilirsin geri andan

Her tab'ına hoş gelmeyişi şer mi sanırsın.

Okudukça, yeni şeyler öğrendikçe Fuat Sezgin Hoca'nın “Batı uygarlığı, İslam medeniyetinin çocuğudur.” sözünün arkasında yatan nedenleri yavaş yavaş anlamaya başlamıştım. Yine Fuat Sezgin Hoca'nın aşağıdaki sözü dolayısıyla daha önce bilgi sahibi olduğum ama özel bir araştırma yapmadığım bir alanın aslında çocuklarımıza bilinçli bir şekilde öğrenim kademelerinin her aşamasında -bazı ölçüler dikkate alınarak- mutlaka öğretilmesinin bir gereklilik olduğunu gördüm:

Bugünkü Avrupa medeniyeti, İslam medeniyetinin muayyen şartlar içerisinde, muayyen bir devirden sonra, başka iktisadi ve jeopolitik şartlar altında ortaya çıkan devamından ibarettir. Avrupa medeniyeti, İslam medeniyetinin bir çocuğudur.

Kiriş ile asma köprülerin hangilerinin daha fazla yük taşıma kapasitelerinin olduğu sorusu karşısında herhalde çoğumuz giriş diye cevap veririz. Oysa gerçek bu değildir (!). Şimdi Müslüman gençliğin gözünde Batı mı İslam dünyası mı dediğiniz zaman ne yazık ki azımsanmayacak bir grup Batı diyecektir. “Sadece tek bir medeniyet vardır ki o da Batı medeniyetidir.” diyen Mısırlı Hüseyin Fevzi'ye büyük bir heyecanla destek verecek etrafımızda o kadar çok kişi var ki!

Merhum Fuat Sezgin'in kendi deyimiyle ilkokul çağlarında Doğu bilimci, Alman Hellmut Ritter'in (ö.1971) Müslümanların da Avrupalıların büyük âlimleri gibi büyük âlimler yetiştirdiği sözünün tam tersi bilgiler mevcuttu. Maalesef bu mevcudiyet hep devam etti. Bu anlayışla gelen öğrenci çok tabiidir ki atasının ve dedesinin yine Hoca'mızın sözü ile haklarının yenildiğini hiçbir zaman bilemedi, bilemiyor ve böyle giderse bilemeyecek de! Evet, İslam medeniyetinin asırlarca hakkı gasp edildi, yenildi, yok sayıldı. Oysa bizim geçmişimiz her ne kadar bazı sorunlara sahne olsa da emin olmalıyız ki başka bir geçmişin sahip olmadığı değerler sistemini içermektedir. Avrupa tarihine baktığımız zaman orada görebileceğimiz suçların kabarıklığı bizim tarihimizdekilerle kıyaslanması mümkün olmayacak kadar çoktur. Avrupa'da cehalet ve geri kalmışlığın kol gezdiği bir dönemde, Endülüs'te hem teorik hem de pratik bilimlerde kapsamlı bir bilim rönesansı yaşandı.

Şimdi Merhum Hoca'mızın şu sözünü nasıl görmezden gelebiliriz: "Benim mensup olduğum bir ilim, kültür ve medeniyet dünyası var, bizler köksüz ve sahipsiz değiliz. Çok derinlere inen sağlam bir medeniyete beşiklik etmişiz. Fakat yüzyıllardır bu medeniyetin görmezden gelindiğini, hakkının yenildiğini, aşağılandığını, bütün yaptıklarının da elinden alındığını ve ona zulmedildiğini gördüm."

İşte ben de âcizane sadece 2000 küsurluk sayfasını okuduğum eserle merhum Hoca'nın her satırından İslam medeniyetinin ne büyük bir gadre uğradığını, kasıtlı olarak nasıl görmezlikten geldiğini iliklerime kadar hissettim ve nihayetinde yaşadım. Büyük filozof Cibrân der ki: "Kim yazarken kalbinin kanı ile yazmıyorsa ikiyüzlüdür. Kim konuşurken içten konuşmuyorsa sahtekârdır. Kim şarkı söylerken kalbiyle şarkı söylemiyorsa sadece yırtınıyordur." İşte bize "biz" olduğumuzu hatırlatan Merhum hoca bana göre her yazdığı satırı kalbinin kanı ile yazmıştır. Hep içten yazmıştır, içten konuşmuştur ve her söylediğini de kalbi ile söylemiştir.

Merhum Hoca'nın "Bu gayretim bir kısmı, sadece bilim dünyasına hizmet için ancak diğer çok mühim bir amacı da koskoca bir İslam âleminin yitirmiş olduğu kendine hürmeti, güveni ve insanlık tarihindeki yerini hatırlatarak, kaybettiklerini iade etmektir." sözünü okuyunca ister istemez Bangfart'ın "Bize değer kazandıran şeyler, yaptığımız işlerdir." cümlesi gözlerimin önünde raks etmeye başladı. Bir de ekliyor Merhum Hoca: "İslam medeniyetinin gerilemesinin nedeni din değildir." Üç gün yapmış olduğu çalışma ile İslam medeniyetinin gelişmeye engel olduğunu söyleyenler ya da böylesine bir iddiayı tartışmaya açanlara sadece Üstad'ın (N.Fazıl Kısakürek) şu sözü ile cevap veririm: "Düşünmek şu, bu değil, öteleri düşünmek; sizinse düşünceniz yataklarda eşinmek."

Acaba Hoca'nın bu derdini bizler de hissediyor muyuz ya da hissedebiliyor muyuz? Bana göre böyle bir derdin hepimize özellikle de gençliğe aşılması gerekir. Önemli sayıda bir kısmımızın bir kompleksten (!) kurtulması gerekir ya da bu kompleksten kurtulmak için başka çareler aramamız lazım. Peki, bu nasıl olmalıdır?

Geçmişimizin geleceğimize ışık tutmasını sağlamak için aile ile başlayıp üniversiteden mezun olana kadar bizim biz olduğumuzu her an teneffüs etmeliyiz. Birçoğumuzun atalarımızın ilim ve bilim yolunda yaptıklarından haberimiz yok, maalesef yok. Bazılarımızda varsa da olması gereken dert yok. Yusuf Kaplan'ın aşağıdaki sözü ne kadar da anlamlı:

Derdin varsa, varısın.

Derdin varsa, bir dünya kurarsın.

Derdin yoksa, yoksun.

Ve yalnızca bir "rakamsın".

Derdin kadersin...

Demek ki bizlerin asırlardır derdi olmadı ya da derdimiz varmış gibi göründük.

Maalesef Türk insanı, İslam tarihi ve medeniyeti içerisinde ne kadar büyük bir yeri olduğunu bilmiyor. Türkiye'de İslam uygarlığı hakkında büyük bir bilgisizlik var. Hayretler içerisinde kalıyorum. İslam'ın; doğa bilimleri alanında, matematikte, astronomide, fizikte, kimyada, coğrafyada, jeolojide yaptıklarını neredeyse kimse bilmiyor.

Merhum Hoca'nın ifadeleri ne kadar doğru bir tespit! Ne kadar hazin bir tespit! Ne kadar düşündürücü bir tespit! İslam dünyasında İslam uygarlığının azametinin farkında olup bu dertle dertlendirenler elbette vardır. Vardır diyorum çünkü olmaması mümkün değildir ama var olanlarımız da gözlerimizi açıp etrafa bakamadık, her gördüğümüzde kendimizi bulamadık, kulaklarımızı açıp kendimizi duyamadık maalesef! Hele hele Ahmet Maraşlı'nın şu ifadesi belki bize bizi anlamak konusunda yardımcı olacaktır:

18. asırdan itibaren, İslam'ın Batı ile ilişkisi tersine döner. Çünkü “fetih şuuru” özellikle yönetici kesimlerde yerini “mağlubiyet psikolojisi”ne terk eder. Mümtaz Turhan, mağlubiyet psikolojisi ile Müslüman toplumunu Batı karşısında kültürel etkilenmeden koruyan “ruhi mukavemet”in ve “psikolojik set”lerin sarsıldığını hatta “kısmen çöktüğünü” belirtir... Biz de önce “Batıyı yakalamak” sonra “Batılılaşmak” sonra da “Batı ile bütünleşmek” şeklinde klişeleştirdiğimiz hedefler peşinde, bu işveli “kâfir”e ulaşmaya çalışır ne çare bir türlü ulaşamayız.

Merhum Hoca'nın bahsi geçen kitaplarını okuduktan sonra insan, bilmesi gereken ancak bilemediği o kadar çok şeyin farkına varıyor ki! Oğuz Atay'ın “Tutunamayanlar” romanındaki kahraman için “Selim Işık düşünen ve sorgulayan insanın simgesidir ve bu yüzden tutunamamıştır.” derler. Bizler de asırlardan beri Batı'nın yeni keşifleri karşısında düşünen ve sorgulayan insan olabildik mi? Hani şair diyor ya: “Tereddüt edersen bacakların seni taşımaz... Yürüyeceğim de bas ve yürü...” Herhalde tereddüt ettik, herhalde yürüyemedik. Belki de zamanı gelmedi. Ama şunu iyi bilmemiz lazım: “Devler gibi eserler bırakmak için, karıncalar gibi çalışmak lazım.” Şairimizin bu sözü bizim içinde bulunduğumuz durumu fazlaca(!) anlaşılır bir hâle getiriyor.

“16. yüzyılın sonlarında, İslam bilim ve medeniyeti duraklama içine girmeseydi insanlık, 20. asırda yakaladığı bilimsel seviyeye 200 yıl önce ulaşırdı...” diyen Merhum Fuat Sezgin bu sonuçlara birkaç gün, birkaç hafta, birkaç yıl içinde varmadı. Yaklaşık 60 sene (üç bin yüz otuz onda yetmiş bir hafta/ yedi yüz otuz onda elli ay) gece gündüz ve 3-4 saat uyuyarak varabildi.

Bugün kimilerimizin ulaşılmaz bir tepe olarak gördüğü Batı medeniyeti nasıl oluyor da İslam medeniyetinin çocuğu oluyordu? Okumalarım esnasında bir Fransız kâşif, yazar ve diplomat olan Joseph-Fernand Grenard'ın (1866-1945) “Avrupa Arapların talebesidir.” sözüne rastlayınca Müslümanların tarihte yapmış oldukları buluşlar hakkında araştırma merakım daha da canlandı. Yaptığım kontroller, ifade ettiğim gibi 2000 sayfanın üzerindeydi. Her sayfasında içimden bir şeyler söylemeye çalıştım ama uzun bir süre susmayı yeğledim. Hani derler ya “Susmak kabul etmektir.” Acaba öyle mi? Belki de bir üstadın dediği gibi şöyledir: “Derler ki susmak, kabul etmektir. Ben de diyorum ki susmak reddetmektir daha doğrusu isyan etmektir, en doğrusu tahkir etmektir.” Evet, okudukça, gördükçe tanık oldukça içimde nedense bir öfke birikmeye başladı. “Neden onlar başardı da bizler asırlardır başaramadık ve bugün de başaramıyoruz? Neden ötekiler önde, biz ise oldukça gerideyiz?” gibi soruların derdi olanların kafasına sık sık takılması gerekmiyor mu? Zaman zaman da bir şairin şu sözünü düşündüm: “Zemini görmeyecek irtifâa yükselme!” Yoksa bizler zemini görmeyecek kadar irtifâa mı yükseldik?

Joseph-Fernand Grenard'ın Milli Eğitim Basımevi tarafından 1971 senesinde basılan ve mazinin daha doğrusu mazimizin heybetinden ve azametinden bahseden “Babür” isimli eseri de kontrolünü yapmış olduğum kitapların bende uyandırmış olduğu merakı daha da doruk noktaya ulaştırdı. Hiçbir şey yapamıyorsam da bir şey yapmalıydım. Acaba Ebü'l-Alâ el-Maarri'nin (ö. 449/1057) mânevî âlemlere hayalî yolculuğa gönderdiği İbnü'l-Kârih gibi ben de geçmişe bir seyahat yapıp ondan farklı olarak geçmişin o altın çağlarının sebeplerini mi araştırıyordum?

Dr. David Richo'nun “Geçmiş Şimdi Olduğunda” adlı bir eseri var. Eserin içeriği şimdilik bizi ilgilendirmiyor ama başlığı ilgimizi çekti. Atalarımızın altın çağları tekrar yaşanabilir mi, bir anlamda geçmişimiz şimdi ya da şimdimiz geçmiş olabilir mi? Şu anda bizler geçmişin altın çağına gitsek veya geçmişin altın çağında yaşayanlar günümüze gelse nasıl olurdu?

Geçmişe Çok Kısa Bir Seyahat

Elbette ki İslam dünyasında hem maddi hem de manevi açıdan eskiye nazaran bir hareketlenmenin varlığından bahsetme şansına sahibiz ve bu durumun kimilerini rahatsız ettiğinin de bilincindeyiz. Ancak şimdilik bazı gelişmiş ülkelerin seviyesinden oldukça uzakta olduğumuz gerçeğinin de farkındayız. İslam'ın dolayısıyla Müslümanların kayda geçirdiği başarılar eğer Napolyon'u Mısır'da iken -bir rivayete göre- Müslüman olmaya teşvik etmişse bizim de Müslüman olarak Napolyon'u -bir rivayete göre- Müslüman olmaya iten sebepleri, ibret alabilmek için arayıp bulmaya kendimizi teşvik etmemiz gerekir. “Bize çalışmamızı emreden Kur'an, asırlardır çalışmamızı bekliyor.” Başımızı iki elimizin arasına alıp tabiri caizse kara kara düşünmemiz bir tavsiye değil zorunluluktur: “Bir kavim kendilerinde olanı değiştirmedikçe, Allah onların durumunu değiştirmez.” (Ra'd, 13/11). O zaman, emek vermeden, terlemeden, düşünmeden ve en önemlisi de sadece 3-4 saat uyuyarak kafa yormadan birilerinin seviyesine çıkmak mümkün mü? Atalarımız heyecan sahibi insanlardı. Acaba onlardaki bu heyecan bizde kalmadı dersek isabetli bir görüş serdetmiş olur muyuz? Cevabım “elbette” diye olur.

Yahya Kemal Beyatlı nasıl ki Aziz İstanbul diyerek İstanbul'un geçmişine bir seyahat yapmışsa ben de o dedelerimizin yaptıklarını görebilmek için o altın çağlara kısa bir seyahat yapmak isterdim doğrusu. Kitapları kontrol esnasında yukarıda da ifade ettiğim gibi hep sustum ama bu susmanın da elbette bir anlamı vardı: “Bir insan en çok kimin yanında susuyorsa aslında en çok onunla konuşmak istiyordur.” Ancak o kadar zengin bir geçmiş var ki bu zengin geçmiş bu seyahati sınırlı tutmayı gerektiriyor.

8. yüzyılın ortalarından 15. yüzyılın ortalarına kadar devam eden altın çağ döneminde İslam dünyasında her açıdan çok büyük gelişmelerin kaydedildiği herkesin malumudur. Kindî, Fârâbî, Câbir b. Hayyân, Hârîzmî, Bettânî, İbn Sînâ, İbnü'l-Heysem, Bîrûnî, İbn Rüşd, Cezerî, Gazzâlî, İbn Battûta, İbn Haldûn, Uluğ Bey gibi pek çok şahsiyet Batı'yı etkilemişlerdir. Belirtilen süreçte ilmî pek çok alanda hummalı bir faaliyet gösterilmiştir.

Geçmişin labirentlerinde seyahate sessizce başlarken nedense karşıma el-Halîl b. Ahmed çıktı (ö. 175). Derler ki hem fazilet sahibi hem yüksek ahlaklı olup takva ve en önemlisi de kanaatkârlığı (!) ile tanınır. Biraz daha ileri gidelim: Dönemin önemli bir valisi tarafından kendisine maaş bağlanmak istenince kendisinin tercihinin azla yetinmek olduğunu söyleyerek bu teklifi geri çevirmiştir. Kendisine “dâhi” denilen bu insan, Basra'da kamıştan yapılmış küçük, “zor ev” diyebileceğimiz bir yerde yaşamıştır. İşin özü hep kanaat sahibi olarak hayatını idame ettirmiştir. Hatta saçları dağınık, rengi soluk, hâli perişan, giysileri yırtık ve halk arasında pek tanınmayan biriydi. Oysa bu “mütevazı” insan çok büyük gelişmelere imza atmıştır. Tarihe bir göz attığımızda

el-Halîl gibiler hem ilmî alanlarında mütevazı olma hem de şöhretten uzak durma eğiliminde olmuşlardır.

Howard Gardner, Zihnin Çerçevesi adlı kitabında sekiz tür zekâdan bahsetmiştir. Bunlar arasında dilsel zekâ en yüksek zekâ türü olarak kabul görmüştür. Kabul görmüştür çünkü dil becerisi düşük olan birinin diğer zekâ türlerinde de düşük seviyelerde olacağı düşünülmüştür. el-Halîl olağanüstü bir dilsel zekaya sahip müstesna bir insan olarak ayrıca sahip olduğu diğer değerler açısından geçmişe yapmış olduğumuz yolculuğumuzda ilk sırada olmayı hak etmiştir.

İkinci uğrak yerimiz olan Câbir b. Hayyân (ö. 815) İslam'ın altın çağının en büyük bilim insanlarından. Avrupa'da bilimlerin sessizliğe bürünmüş olduğu bir dönemde, bu önemli şahsiyet, maddeleri sınıflandırma yöntemlerini geliştirmiş ve varsayımlarını test etmek için oldukça pratik yöntemler uygulamış, karmaşık kimyasal reaksiyonlar ortaya koymuştur. Yine bu dönemde câlib-i dikkat faaliyetler gösterilirken Avrupa tabiri caizse derin bir uyku âleminde. Câbir'in kimya ilminin babası olduğu konusunda hiçbir şüphemiz yoktur. Devamlı olarak laboratuvarlarda çalışmış ve en önemlisi de birçok kimyasal işlemi kendi bulduğu tekniklerle geliştirmiştir. Kumaş ve deri boyama, saç boyaları hazırlama, kumaşı su geçirmez yapan ve demiri koruyan cilalar yapma, cam üretiminde kullanılan manganez dioksit, altın renginde yazı yazmak için demir pirit vesaire gibi başka pek çok gelişmeyi sağlamıştır.

Üçüncü durağımız tarihin en büyük birkaç zihninden birisi olarak kabul gören el-Kindî (ö. 873) oldu. 50 mekanik cihaz ve makineyi ayrıntılı şekilde tanıtan bir kitabı, ayrıca Arap rakamlarını ve sıfırı aritmetiğe tanıtmada önemli bir rolü vardır. el-Kindî diğer taraftan tıp gibi çeşitli bilim alanlarında da başarılı oldu. Kendi döneminde bilinen tüm ilaçların dozlarını sistematik bir şekilde belirleyen ilk kişidir. Tıp ve farmakoloji alanında birçok eseri var. Halife Me'mun ve Mutasım'dan büyük ilgi gördü.

Dördüncü durağımız Osmanlılarda büyük bir şöhret kazanmış ve Semerkant bölgesinde doğduğu tahmin edilen Türk astronom ve matematikçi Ali Kuşçu (ö. 1474). Akkoyunlu hükümdarı tarafından elçilik görevi ile Fatih Sultan Mehmed'e gönderilmiş ancak ilmüne meftun olan Fatih Sultan Mehmet ilim adamlarına büyük değer verdiğinden onu Ayasofya Medresesi müderrisliğine tayin etmiştir. Dönemin idarecilerinin kendisine yakın ilgi gösterdiği Ali Kuşçu, Aristoteles fiziğini reddetti. Doğal felsefeyi İslam astronomisinden ayırarak astronominin tamamen deneysel ve matematiksel bir bilim olmasını sağladı.

Zamanındaki ününe rağmen yaşamış olduğu sade ve mütevazı bir hayatla dikkatleri üzerine toplayan Molla Câmî (ö. 898) beşinci durak yerimiz oldu. Şöhretini duyar duymaz, ilim adamlarına özel bir önem gösteren Fatih Sultan Mehmet, bu değerlin İstanbul'a getirilmesi için özel çaba sarf etmiştir. Şöyle ki: Fatih Sultan Mehmet, Câmî'yi hacdan avdet ederken İstanbul'a getirtmek için Atâullah Kirmânî'yi bazı hediyelerle Halep'e göndermiş ancak Kirmânî Câmî'ye yetişememiştir. Çünkü Câmî, Kirmânî gelemeden biraz önce Halep'ten ayrılmıştır. Fatih ikinci defa yine değerli hediyelerle Câmî'ye bir elçi göndermiş; ondan kelimciler, felsefeciler ve mutasavvıfların düşüncelerini karşılaştıran bir eser yazmasını talep etmiş, bunun üzerine Câmî de ed-Dürretü'l-fâhire adlı kitabını yazmıştır. Bütün sultanların ve saray ileri gelenlerinin kendisine sonsuz hürmeti olmasına rağmen hiçbir zaman hükümdarlara hoş görünmeye çalışmamıştır. Câmî, ilim ve sanat hâmisî Hüseyin-i Baykara (ö.1506) gibi hükümdarları övmekle birlikte asla aşırılığa kaçmamış, methettiği kişileri iyilik yapmaya teşvik edici ve eğitici bir üslup tercih etmiştir.

Altıncı durak yerimiz olan İslam kimyacıları ve hekimlerinden olan, hastalara merhameti ve cömertliği ile nam yapmış Ebû Bekir er-Râzî (ö.925), çiçek hastalığı ve kızamığın ilk tanımını yapmış ve kendi eliyle bir tıp külliyesi derlemiştir. Eserleri 17. yüzyıla kadar tıpta referans olarak kullanılmıştır. İnsan olarak alçakgönüllü, hayırsever ve sade bir yaşamı tercih eden biriydi. er-Râzî, Rey şehrinde doğdu. Doğduğu şehirde daha sonra dinî ve tıbbi bilimler ile felsefeyi inceledi. Ancak bu, bilim arzusunu tatmin etmedi; çünkü Rey şehri, genişliğine ve birçok âlime rağmen, o dönemde dünyanın tüm bilgilerini barındırmıyordu. Bu yüzden Râzî, bilim dünyasının başkenti olan Bağdat'a, Abbasî halifeliğinin başkentine, sayısız bilimsel yolculuk yaptı. Tıpkı bugün insanların Cambridge Üniversitesi, Oxford Üniversitesi, Imperial College Londra'ya akın ettikleri gibi.

Geçmişe yaptığımız bu kısa seyahatimizde gördük ki Bağdat, tüm dünyadan öğrencilerin cazibe merkezidir.

Gördük ki Bağdat, Orta Çağ'ın zirvesinde, dünya çapında çeşitli bilim dallarının en önemli merkezlerinden biridir.

Gördük ki Bağdat, yüzyıllar boyunca bilim insanları ve araştırmacılar için bir buluşma noktasıdır.

Gördük ki Bağdat, tarih boyunca birçok ünlü, Müslüman bilim insanına ev sahipliği yapmış; bilim, sanat ve kültür merkezi olmuştur.

Diğer taraftan tarihe adeta yön veren Endülüs'ten bahsedecek olursak bunu günlerce anlatamayız.

Tıpkı bugün dünyanın bazı Batılı şehirleri gibi (!).

Yedinci durağımız Endülüs'te doğup büyüyen ez-Zehrâvî (ö.1013) yine Orta Çağ İslam dünyasının tıp alanında akla gelen ilk isimlerden biri olmuş ve "cerrahinin babası" olarak kabul görmüştür. Zehrâvî'nin istihdam ettiği cerrahi alet ve uygulamalar, modern tıp bilimine ön ayak olmuştur. İcat ettiği cerrahi aletlerden bir kısmı günümüzde hâlâ istihdam edilmektedir. Ayrıca Zehrâvî, hem dış gebeliği tanımlayan, hem de hemofilinin kalıtsal doğasını da belirleyen ilk doktordur.

Sekizinci uğrak yerimiz ise İslam dünyasının en meşhur hekimi İbn Sînâ'dır (ö.1037). Batı dünyasında modern Orta Çağ biliminin kurucusu ve hekimlerin önderi olarak bilinen İbn Sînâ'dır, özellikle tıp sahasında, yedi yüz yıl temel eser olarak kullanılan el-Kanûn fi't-tıb adlı kitabı ile üne kavuşmuş ve bu çalışma, değişik Avrupa üniversitelerinde 17. yüzyıl ortalarına kadar tıp biliminde temel eser olarak okutulmuştur.

Dokuzuncu durak olarak yolumuz sadece kendi zamanının değil, tüm zamanların en önemli bilimsel yeteneklerinden biri olarak kabul edilen İbnü'l-Heysem'e (ö. 1040) düşer. Öyle bir dâhi ki bilimsel çalışmaları ve metodolojisi, daha sonraları modern bilimin temellerini oluşturmuştur. Uzun bir süre inzivaya çekilmiş kendisini Kitâbü'l-menâzır denilen çok önemli bir kitaba adanmıştır. İnsan merak ediyor ne var bu kitabın içinde diye. Cevabını İbnü'l-Heysem'den alalım: "Bu eserimde gözün nasıl çalıştığı, görme süreci, ışığın özellikleri, ışığın doğrusal yayılımı, ışığın kırılması, yansıma kanunları, karanlık oda prensibi (camera obscura) güneşten gelen ışığın nesnelere çarpıp gözlerimize girdiği meselelerini ele aldım." Devrim mahiyetinde olan bu eser uzun asırlar Batı'da temel referans olarak kullanılmıştır. "Işık Prensi", "Modern Fiziğin Babası" "Optiğin Kurucusu" diye hitap edilen bu zat, meslek hayatına Basra'da bir muhasebeci olarak başladı. Şam'da ise kitap istinsah ederek geçimini sağladı. Mısır'da Nil Nehri'nin taşmalarına engel olmak için bir proje geliştirmeye çalıştı ancak bu projeyi gerçekleştiremeyince yönetimce

cezalandırılmamak için akıl hastası gibi davranarak görevinden kurtuldu ve 10 yıl boyunca ev hapsinde kaldı. Bu süre zarfında bilimsel çalışmalarına yoğunlaştı.

Cizreli mühendis el-Cezerî (ö. 1206), diğer adıyla robotların mucidi, onuncu durağımız oldu. Sibernetiğin ilk adımlarını atmış, ilk robotu yapan ve çalıştıran olarak kabul edilmiştir. el-Cezerî, ölümünden yaklaşık 300 yıl sonra, Leonardo da Vinci'ye (ö. 1519) ilham kaynağı olmuştur. Dünya bilim tarihinde, günümüzün siberetik ve robot bilimi hususunda önemli çalışmaları olan Cezerî'nin yaptığı otomatik makineler, günümüz mekanik ve sibernetiğin esasını oluşturmaktadır. Bisikletlerimiz ve arabalarımızda hâlâ kullandığımız krank kolu sistemini o icat etmiştir. Üretmiş olduğu eserlerden otomatlar, robotlar, su makineleri, kandil saati ve filli su saati ilk akla gelenler arasındadır.

Mal varlığını ve kitaplarını bir hastaneye bağışlayan ve on birinci uğrak yerimizde gördüğümüz İbnü'n-Nefis'in (ö. 1288) başta pulmoner dolaşımın keşfi olmak üzere pek çok keşif ile uğraştığı söylenir. Daha sonra anlaşılabilecek ki bilimsel keşifleri ve özellikle pulmoner dolaşımını bulması Michael Servetus (ö.1553) ve William Harvey'den (ö.1657) yüzyıllar önce yapılmıştı. Pulmoner dolaşım ile kılcal damar ve koroner dolaşımlarını ilk keşfeden, kalp kasının beslenmesinin koroner arterlerden kaynaklandığını ilk kez dile getiren odur. Kalbin beslenmesinin sağ ventriküldeki kanla olmadığını, kalbin damarlarından gelen kanla beslendiğini söyleyen de kendisidir. Bu görüşü, bu teoriyi kendisinin keşfettiğini iddia eden İtalyan Doktor Realdo Colombo'dan önce dile getirilmiştir. İbnü'n-Nefis, tuz tüketiminde dengeyi öneren ilk kişidir. Tuzun yüksek tansiyon üzerindeki tehlikeleri hakkında en doğru açıklamaları kendisi yapmıştır. Diğer taraftan gırtlak, solunum sistemi, arterlerin anatomisi ve fonksiyonları hakkında yenilikçi çalışmaları bulunmaktadır.

Netice Olarak

İslam dünyasının o kadar çok bilimsel “devrimcisi” var ki bu seyahati senelerce sürdürsek o kahramanları anlatamayız. Ancak bunların ortaya çıkmasında devlet büyüklerinin ilim adamlarına gösterdiği yakınlığın büyük bir etkisi olmuştur. İlim adamlarına, ilme büyük bir ihtimam gösteren Harun Reşid (ö.809) döneminde özellikle ilmî alanlarda büyük gelişmeler kaydedilmiştir. Onun bilim insanlarına, şairlere ve müzisyenlere cömertçe bağışlarda bulunması elbette ki kültür ve medeniyetin büyük gelişme sağlamasının ardındaki en önemli sebeplerden sayılmıştır. Devletin bütçesinde ortaya çıkan finansal fazlalık; ekonomik hayatın daha da harekete geçirilmesi, mimarînin gelişmesi, insanların yaşam düzeylerinin yükseltilmesi ve en önemlisi de bilim ve sanatın ilerlemesi için kullanılmıştır. Bildiğimiz kadarıyla Batı, bizim niye bu kadar geçmişten, geçmişimizden bahsetme ihtiyacı duyduğumuzun üzerinde durmuyor. Çünkü onlar için önemli olan “gelecek” kavramıdır. Bizler yani Müslümanlar, geçmişle geçmişin labirentlerinde kaybolmak için ya da geçmişe sığınmak için değil geleceğimize ışık tutsun, önümüzü açsın diye ilgileniyoruz. Tıpkı bir ağacın gövdesi ve kökü gibi.

Geçmiş yakalayabilmek için Sayın Cumhurbaşkanımız nasıl ki Merhum Fuat Sezgin'i ülkeye davet etmiş ve kendisine gerekli kolaylıkları sağlamışlarsa ülke dışında faaliyet gösteren diğer öncü bilim insanlarımızın da ülkeye davet edilmesi gerekmektedir. Tıpkı Fatih Sultan Mehmet ve benzeri şahsiyetlerin yüzyıllar önce yaptıkları gibi.